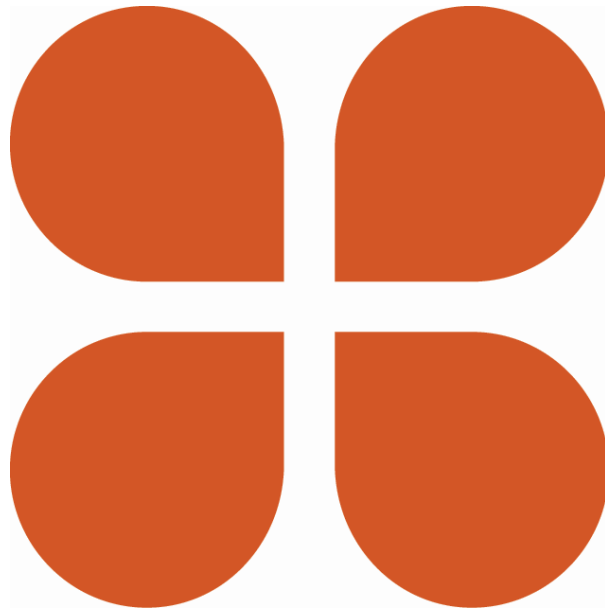

Runrapport från Riksantikvarieämbetet

Undersökning av runristade och ornerade stenfragment i Fornåsa kyrka, Östergötland

Riksantikvarieämbetet 2013

Box 1114

621 22 Visby

www.raa.se

riksant@raa.se

Datum 2013-02-07
Dnr 3.5.1-00469-2013

Avdelning
Förvaltningsavdelningen
Enhet Kulturvårdsstöd
Författare Magnus Källström

Undersökning av runristade och ornerade stenfragment i Fornåsa kyrka, Östergötland

På golvet i tornrummet till Fornåsa kyrka förvaras fragment av fyra ristade stenar, varav två med runor. Ett av de runristade fragmenten har tillhört gravhällen Ög 35, som sedan slutet av 1800-talet finns i Östergötlands museum i Linköping. Samtliga fyra fragment finns upptagna i R. Hedvalls och H. Menaders *Inventering av tidigkristna gravmonument i Linköpings stift* (2009 s. 27 ff.), men endast ett av dem har varit registrerat av Runverket genom en otryckt undersökningsrapport av Sven B. F. Jansson från 1955 (ATA dnr 4197/55). Denna rapport är mycket summarisk och fragmentet inte har funnits fotograferat från samtliga sidor, vilket motiverar en mer utförlig beskrivning även av denna sten. Jag undersökte stenarna den 25 juni 2012.

1. Fragment av ornerad gavelhäll (Hedvall & Menader nr 145)

Det ornerade fragmentet är tidigast känt genom ett fotografi av O. Janse år 1900 (ATA), där det avbildas tillsammans med bl.a. ett gravhällsfragment med latinska bokstäver. Däremot verkar stenen inte ha undersökts av E. Brate.

Fig. 1. Den ornerade gavelhällen från Fornåsa kyrka. Foto Magnus Källström 2012.

Grå kalksten. Höjd: 37 cm, bredd: 27 cm. Tjocklek: 5–6 cm. Fragmentet är ristat på båda sidor och har utan tvivel tillhört den övre delen av en gavelhäll till en gravkista. En kant är tillhuggen och tydligt profilerad med en vulst. Ristningen utgörs på båda sidor av ett delar av ett kors samt spiralmotiv.

På den ena sidan finns spår av bruk, medan den andra är glattare, vilket tyder på att fragmentet har legat som golvsten. Det är därför fullt möjligt att det motsvarar något av de tre ornerade fragment som C. F. Nordenskjöld såg i golvet till vapenhuset 1870 och som Brate efter hans uppgifter har samlat under Ög 36. I en rapport angående runstensfyndet i Fornåsa kyrka 1955 (se nedan under nr 4) nämner Sven B. F. Jansson bl.a. att »I vapenhusets golv, vid södra väggen finns ett stycke av en gavelhäll i en runkista» (ATA dnr 4197/55). Om det rör sig om detta fragment måste stenen i så fall ha återplacerats i golvet efter Janses besök.

2. Fragment av gravhällen Ög 35 (Hedvall & Menader nr 148)

Fragmentet är av grå kalksten och mäter 25 × 12 cm. Tjockleken varierar mellan 6,5 och 7 cm. Fragmentet har trekantig form och har tillhört den nu skadade högra kanten av gravhällen.

Ristningsytan är överdragen med ett tjockt lager med grå färg. Baksidan av stenen är rå. Fastsittande bruk finns på den tillhuggna, ursprungliga kanten på fragmentet.

Fig. 2. Fragmentet av gravhällen Ög 35, som förvaras i Fornåsa kyrka. Foto Magnus Källström 2012.

Inskrift på fragmentet:

...ær · ha-...

Till läsningen: Av runa 1 återstår den högra delen av den dubbelsidiga bistaven till en æ-runa (†). Denna är i dag fylld med färg och bruk och kan därför endast anas. Runa 2 r är fullständigt bevarad och har öppen form. Efter denna runa finns ett tydligt punktformigt skiljetecken. Basen av huvudstaven i 3 h saknas. Av 4 a återstår den övre delen av huvudstaven samt den ensidiga bistaven snett nedåt vänster. Efter denna runa finns i kanten spår av en naturlig fördjupning i stenytan, som också finns antydd på Säves teckning. Denna återges av Brate i *Östergötlands runinskrifter* (1911–18, s. 35) felaktigt som ett skiljetecken. Av runa 5 återstår endast 1 cm av toppen av en huvudstav. Efter denna är det 6 cm till den högra brottkanten, men eftersom fragmentet smalnar av mot denna kant finns inga säkra spår av ytterligare runor. Färgen som täcker ytan försvårar också läsningen. Runorna på fragmentet motsvarar runorna 16–20 hos Brate.

Enligt *Östergötlands runinskrifter* (s. 33) skall stenen innan den flyttades till museet i Linköping ha legat framför sakristiedörren. Av avbildningen hos Brate framgår att den högra kanten vid hans undersökning 1888 var skadad, medan den hos äldre undersökare som Nordenskjöld och Säve är intakt. Troligen har gravhällen varit fastmurad vid dörren och delar av den högra kanten har därför blivit sittande kvar vid muren när stenen bröts loss för att forslas till museet. Det här aktuella fragmentet måste först ha tillvaratagits vid ett senare tillfälle. Enligt handlingar i Östergötlands museums arkiv fanns det 1989 i tornkammaren.

3. Fragment av ornerad gavelhäll (Hedvall & Menader nr 146)

Ornerat fragment av grå kalksten. Storlek 35 × 14 cm. Tjocklek: 5 cm. Fragmentet har troligen tillhört en gavelhäll till en gravkista. Båda kanterna är tillhuggna och bär täta huggspår i rät vinkel mot kanten. Även på ristningsytan finns spår av avsiktlig bearbetning genom närmast vågräta huggspår. Baksidan på fragmentet är däremot rå. Hällen har tydligen ursprungligen haft en trekantig, hög och spetsig form. Toppen saknas i dag. Den ursprungliga bredden i höjd med den nedre brottytan kan av den vänstra kantens vinkel beräknas till 28 cm. Ristningen består av ett liljemotiv som följer stenens form.

Om fyndförhållandena verkar inget vara bekant. Den högra kanten av fragmentet är dock täckt av bruk och spår av bruk finns även på baksidan, vilket visar att den tidigare har varit inmurad någonstans. Ristningsytan verkar också vara överdragen med grå färg, vilket tyder på att den suttit utvändigt på kyrkan. Helt

Fig. 3. Ornerad gavelhäll från Fornåsa kyrka. Foto Magnus Källström 2012.

omöjligt är det väl inte att den varit placerad någonstans i närheten av det lilla fragmentet av Ög 35 och tillvaratagits samtidigt med detta i samband med någon omputsning eller annat arbete vid kyrkan. Vid fragmentet ligger också två lösa bitar bruk, som tidigare har suttit fast nedtill på fragmentet.

4. Runristad sten (Ög ATA4197/55, Hedvall & Menader nr 147)

Stenen påträffades enligt Jansson den 12 juli 1955 och låg då inmurad »i en murklack, som utgjorde stöd för altaret på dess södra sida» (rapport i ATA dnr 4197/55). Sedan fyndplatsen hade fotograferats av Iwar Anderson¹ togs fragmentet ur murklacken. I rapporten har Jansson endast återgivit inskriften med runor utan några närmare kommentarer, vilket motiverar en lite utförligare beskrivning av denna inskrift.

Grå kalksten. Storlek: 52 × 29–32 cm. Tjocklek: 10–11 cm. Stenen är ristad på tre sidor. Bredsidan upptas av en ornamentik, som omges av 3 cm breda bårder längs långsidorna på fragmentet. Runorna finns på stenens båda smalsidor och står med basen mot den ornerade sidan. Detta visar att stenen inte kan ha varit en lockhäll till en gravkista, eftersom inskriften i så fall skulle hamna upp och ner. I stället måste man räkna med en rest sten. Om denna eventuellt kan ha utgjort en gavelsten i en gravkista går inte att avgöra. Fragmentet har en svagt trapetsoid form och om man antar att den bredare änden skall vändas nedåt hamnar runorna 1–13 på den högra kanten och 14–19 på den vänstra. Den text som innehåller resar- eller ristarformeln har i så fall löpt uppifrån och ned, medan motstående sida som innehåller en bön har gått nedifrån och upp. Toppen på samtliga runor saknas på grund av bortfall på stenens baksida. De bäst bevarade har en höjd av 9 cm, men de bör ursprungligen ha varit högre. Jansson beräknar stenens ursprungliga tjocklek till omkring 13 cm. Spår av bruk finns på ristningsytan, medan baksidan är rå och delvis nött.

Inskrift:

...-a₅kr : ris-i₁₀ · stj₁₅-... || ... hi-bi · s...
... ræisti (el. rīsti) stæ[n] ... hialpi s[ial] ...
»... reste (el. ristade) stenen ... hjälpe ... själ ...»

¹ I bildsamlingen i ATA (Kyrkor) finns dock endast några fotografier tagna av »konservator Bertil Bengtsson, Linköping», se ATA dnr 5956/56.

Fig. 4. Den på tre sidor ristade stenen Ög ATA4197/55 från Fornåsa kyrka. Foto Magnus Källström 2012.

Till läsningen: Av runa 1 återstår endast ett 5 cm långt mittparti av en huvudstav. Runan har inga bevarade bistavar, men kan ha haft sådana i toppen. På 2 **a** saknas förutom toppen även basen av huvudstaven. Runan har en dubbelsidig bistav som är förskjuten åt höger. Runa 3 har den på högra sidan den nedre delen av bågböjd bistav snett uppåt höger. Denna är högt ansatt, 7 cm ovanför basen,

vilket talar för att den skall läsas som **k**. Inga spår av en eventuell övre bistav till **f** finns på stenen. Skiljetecknet efter 4 **r** har formen av ett kolon. 5 **r** saknar förutom toppen även basen av huvudstaven. 7 **s** har långkvistform (*h*). 6 **i** är inte stunget. Inga bistavar finns bevarade i runa 8, men den kan ha haft sådana i toppen och varit **t**. Skiljetecknet efter 9 **i** utgörs av en lågt ansatt punkt med närmast trekantig form. 10 **s** har s.k. stolsform (*h*). Vid runa 11 finns möjligen spår av spetsen av en **t**-bistav till vänster (Jansson har här istället markerat spetsen av en högerbistav). Runa 12 **i** är inte stungen. Av runa 13 finns endast den nedre delen av en huvudstav. Inga spår av en eventuell **n**-bistav har bevarats. Den nedre hälften av bistaven snett nedåt vänster i 14 **h** är bortslagen. Runa 15 **i** är inte stungen. Inga bistavar är synliga på runa 16, men den kan ha haft en sådan i toppen och alltså varit **l**. Efter 18 **i** finns en högt ansatt punkt nära kanten, som troligen är huggen. Den bör uppfattas som ett skiljetecken, vilket också avståndet till nästa runa talar för (ej upptagen av Jansson). 19 **s** har liksom runa 10 **s** haft stolsform. Basen av det vänstra ledet som har full runhöjd är bortslagen och av mittledet snett uppåt höger återstår endast den vänstra delen. Det råder dock ingen tvekan om att runan skall läsas som **s**.

Inskriften har inletts med ett personnamn. Eftersom runa 3 av allt att döma inte har varit **f** kan alternativet *ŌlafR* som Jansson nämner i sin rapport sannolikt uteslutas (Det bör noteras att han själv har tecknat runan som *l*). Däremot är det möjligt att det rör sig om ett namn på *-lakR*, t.ex. *PōrlakR*, som är hans andra alternativ. Det måste dock nämnas att det bortslagna partiet på den första runan också tillåter att runan varit **t**, varvid ett namn som exempelvis *Dagr* också är formellt möjligt. Att döma av utformningen av ornamentiken på framsidan bör dock flera runor saknas framför den nu bevarade första runan, vilket talar för ett sammansatt namn. Förutom *PōrlakR*, som förekommer i tre östgötska runinskrifter, är även *KiūlakR* och *ĀslakR* belagda i landskapet.

Om **ris-i** återger pret. av *ræisa* 'resa' eller *rīsta* 'rista' går egentligen inte att avgöra, eftersom ristaren att döma av skrivningen **sti- stæi[n]** verkar ha använt monografisk beteckning för diftongen /æi/. Att ordet *stæin* är relativt ovanligt som objekt till *rīsta* talar för det första alternativet, men det kan samtidigt inte uteslutas att runorna 1–13 kan vara resterna av en ristarformel. Om stenen har ingått i en kistkonstruktion kan ju resarformeln eller minnesformeln ha funnits på en annan del av monumentet. Jansson översätter ordet med »ristade?».

SWEDISH NATIONAL HERITAGE BOARD
RIKSANTIKVARIÉÄMBETET

Visby 2013-02-07

Magnus Källström
docent, post-doc. inom runforskningsområdet

Kopia till:

Fornåsa församling